

Művészet és freudizmus

Valóban képesek az álmaink megmutatni a jövőnket? A bibliai József álmai sem csak szimbolikus mesék? A neveltetésünk, gyermekkorunk valóban meghatározó erővel befolyásolja sorsunkat? De van-e akkor szabad akarat? Kik is vagyunk valójában?

Hányszor használjuk naponta a lélekelemzés, tudatalatti, elfojtás, kivetítés fogalmait, gyakran anélkül, hogy pontosan tudnánk, a Freud indította pszichoanalitikus iskola terminusait visszhangozzuk. A freudizmus olyan mértékben hatja át mindennapjainkat, ahogyan például a darwinizmus vagy az einsteini relativitáselmélet alapfogalmai épültek be a köztudatba. Egyfelől azért, mert olyan jelenségeket ragadtak–ragadnak meg a világból, amelyek mindennapos élményeink, másfelől pedig az általuk kínált magyarázatok is heurisztikus jellegűek, azaz szélesebb körben használhatók.

A freudizmus a századforduló terméke; annak a tudományos fejlődésnek a lélekre vonatkozó ismereteit fogalmazza meg, amely a felvilágosodás racionalista, rendszerező világszemléletét viszi tovább. Arra tesz kísérletet, hogy megtalálja a lélek, az emberi pszichikum „alapszabályait”, feltárja alapszerkezetét, ezeket összegezve pedig a megállapított törvényszerűségeket egységes rendszerbe állítsa. Ilyen módon empirikus, megfigyelésekre építő tudomány, amely az elmekórtan tudományából vált ki. Freud maga is ideggyógyász volt, és eseteit elemezve jutott arra a következtetésre, hogy a pszichés elváltozások, kóros tünetek leggyakrabban a gyermekkor megrázkódtatásaira vezethetők vissza. Freud rájött, hogy nem pusztán a betegségek tüneteit lehet csoportosítani és osztályozni, hanem a betegséget kiváltó okokat is le lehet írni, és bizonyos törvényszerűségeket lehet levonni ezekből. Fontos megállapítása, hogy az egyén lelki betegségeit végső soron a társadalomra kell visszavezetni, vagyis a társadalom betegíti meg az embert. Azt tapasztalta, ha pácienseit szorongásuk okairól faggatja, tüneteiket a gyermekkor fájdalmas élményeinek kihatásai okozzák. A gyermekkor azért szükségszerű forrása ezeknek a tüneteknek, mert a gyermek kiszolgáltatott, tiszta lelkébe, a tabula rasa-ba a környezet, a család, illetve a tágabb társadalom ír be olyan jeleket is, amelyek erőszakosan elfojtják e tiszta, gyermeki lélekben meglévő ösztönkésztetéseket (ezt a folyamatot szokás szocializációnak nevezni).

A Rousseau-i nevelésemélet is azért született, mert láthatóvá vált az egyes ember konfliktusos viszonya a társadalommal. Ám Rousseau még a természetbe visszavitt, a természetes környezetben nevelődő személyiségben látta az egészséges társadalmi lény kialakulásának feltételét (Rousseau Emil, avagy a nevelésről című regénye szól erről); ekkor fel sem merült, hogy a természet–nevelő–nevelt hármasságából a nevelő a társadalom igényeit szükségképpen közvetíti, mert azok rá is kényszerítő erővel hatnak: olyan törvényszerűségek erejével, melyek a természet jelenségeit is szabályozzák. Fel sem merült, hogy a társadalom „bennünk van”. A természettudományok fejlődése egy meghatározott nézőpontból a természet „megszelídítésének” története; e folyamat során azonban a társadalom, azaz a természetet együttesen „legyőzni, megszelídíteni” kívánó organizmus számtalan korlással keríti körbe az egyes egyént, vagyis az organizmus tagjait. A szocializáció egy másik nézőpontból tehát az egyes emberben születésekor meglévő, a természetből eredő ösztönök legyőzésének, megszelídítésének folyamata, más szóval a bennünk lévő „természeti törvények” fölötti uralom fokozatos kiterjesztése.

A fentiekből is látható, hogy a szocializáció folyamata élet-halál harc, az emberiség fennmaradásának előfeltételeként fogalmazódik meg. Freud úgy látja, hogy ez a küzdelem nemcsak pozitív hatású, hanem nagyon gyakran éppen a „természet”, az ösztönök ellenében

hat: a szocializáció, a nevelkedés során elsajátított magatartási formák elsődleges korlátok, amelyek a személyiség megnyomorodását okozhatják vagy okozzák. A társadalmi méretű fejlődésnek, jóllehet a természet erőinek leigázása előrehaladásnak tűnik, nagy ára van, amelyet mindannyian megfizetünk: személyiségünk eredendő vágyait, késztetéseit el kell fojtanunk, le kell szorítanunk a tudatalatti szférájába. Ez azonban csak látszólag sikerülhet: a tudattalan minden cselekedetünk mögött ott munkál, és befolyása annál hatékonyabb, minél kevésbé ismerjük fel jelenlétét. Freud szerint a tudatalatti „legyőzésének” is az a módszere, mely a természet egyéb erőinek leigázásában bevált: ezeket az erőket meg kell figyelni kísérletileg, fel kell őket tární, néven kell őket nevezni, egyszóval tudatossá kell őket tenni. Freud ilyen módon alapvetően hisz az emberi értelem mindenhatóságában, és a feltárási folyamat segítségével a pszichoanalízis módszerét dolgozta ki. A beteg lélek, a kereső ember vezetője a terapeuta (az analízist vezető orvos), aki *Dante Vergiliusaként* alászáll a Pokolba, azaz a tudatalattiba száműzött, eltemetett emlékek közé), és e Pokolból a pácienssel együtt a (szintén) hármass osztatú tudat (felettes én–én–tudattalan) (1) magasabb rétegeibe emeli az elfojtott ösztönöket, vágyakat, élményeket, félelmeket, hogy a szellem napvilágánál hatástalanítsa azokat.

A freudi elméletből következően mindenki többé-kevésbé beteg, szenved eredeti késztetéseit elfojtása miatt, és a szublimáció (az ösztön megszelídítése) segítségével a benne lakozó erőket kreativitásra válthatja át. A hármass felosztású tudat egyes elemei (a felettes én, az én és a tudattalan) állandó mozgásban vannak, ezért egymáshoz való viszonyuk is állandóan változik. Bizonyos élmények hatására a kordában tartott, ellenőrzött Pokol feltámadhat, és rátörhet a fegyelmezett, szocializált tudatra. Ekkor a betegség manifesztálódik.

Freud szerint az elfojtott ösztönök javarészt a szexuális élményekben ragadhatók meg. A zsidó–keresztény kultúra évszázadokon át bűnnek minősítette a testiséget és a hozzá kapcsolódó mindennapos tapasztalatokat. Az evés, az ivás, a pihenés, a testi megelégedettség csak a gyermekkorban élvez elfogadott, megtűrt státuszt, a felnőttkorra ezeket háttérbe kell szorítanunk. Ha ez a folyamat megreked a gyermekkori szinten, a felnőtt használhatatlan tagja lesz a társadalomnak.

Miből fakad az egyes ember életének az a megközelítése, mely értéket, pontosabban hasznót vár el az embertől, s mely semmit nem ismer el, ami ezen kívül esik? Lehetőséges, hogy a pszichikailag beteg ember annak a feszültségnek az áldozata, hogy vágyai nem elégíthetők ki, vagy kielégített vágyai nem illeszthetők be a társadalmi szokásrendszerbe, illetve a hasznossági szemléletbe? És miért is kell mindig társadalmilag hasznosnak lenni?

Emberi lét nincs, nem létezhet a társadalmon kívül, és feltétel nélkül csak a gyermek kaphat – az ő ártatlansága is ebből a nem-tudásból ered. Másfelől viszont az ember nem tud tétlen lenni; ha azonban cselekvése a társadalom kárára van, ebből is büntudata támad. A freudizmus egyik alapvető felismerése tehát bizonyos szempontból megegyezik a kereszténység dogmájával: az ember mindenképpen hordozza a büntudatot. Freud azt is felismerte, hogy megingott a társadalmi értékek fogalma is, hogy elveszett az értékek bizonyossága, s így nem tudható, mi az, ami a társadalom kárára, s mi az, ami javára van. Ez a bizonytalanság a büntudat kiapadhatatlan forrása maga is, hiszen szilárd értékek hiányában az ember bármikor elkövethet bűnöket. Ez az állapot a szorongás.

A freudi elmélet a személyiség válságának kifejeződése. Nem pusztán azt regisztrálja, hogy az elfojtott „természeti erők” nem tűnnek el teljesen, hanem azt is, hogy hiba is ennek az ösztöntartalomnak a totális visszaszorítása. A természetes ösztönök, késztetések az ősi, tiszta értékek forrásául is szolgálhatnak.

Freud tisztán látja a meghasonlott, szenvedő, a társadalomba nehezen beilleszkedő személyiség problémáját. Ő az egyén felől közelít a betegséghez, az embert nem a csoport egy atomjának tekinti, hanem megismételhetetlen egyediségnek: problémáinak megoldását is

magának a személyiségnek kell megtalálnia a terapeuta segítségével. Ilyen módon Freud a romantika személyiség-felfogását viszi tovább.

A 19. század második felének társadalmában bekövetkezett az az állapot, amelyben a közösséget nem egyéniségek, hanem elszemélytelenedett „csavarok” alkotják. A hagyományos közösségi formák és normák elvesztek, felbomlottak, Nietzsche kifejezésével: Isten meghalt, és helyét az új isten, a Mammon vette át. Ezzel egyidejűleg a személyiségre parancsoló erővel nehezedik a többi embertől való különbözés társadalmi, kívülről ható parancsa is: légy önmagad, valósítsd meg a benned lévő lehetőségeket, és szabadítsd fel ösztöneidet. Ehhez azonban az egyes ember nem kap társadalmi támogatást, mert a társadalom maga valójában az egységesítés, az uniformizálódás felé halad, és továbbra is nagyon nehezen tűr el bármiféle eltérést, devianciát, sőt bünteti is az ilyen magatartást. Ezzel újabb hasadás támad a felszínen érzékelhető, az eredetiséget hangsúlyozó követelmények és a mélyben valóságosan ható társadalmi parancsok között. A francia forradalom ábrándjainak beteljesületlensége kézzel foghatóvá válik, az ember magára marad ezekkel a problémákkal. A világ valóságos folyamatai és hatalmai, az érdekek tényleges hálózatai eltűnnek a látszatok kulisszái mögött, s az ember ezt a lelki borzongást vagy úgy próbálja feloldani, hogy az illúziók világába menekül, vagy pedig saját belső világát növeszti naggyá. Az előbbi reakció a manipulált személyiséget eredményezi, az utóbbi pedig a romantikus vonásokat továbbfejlesztő, úgynevezett „expresszív” személyiséget.

Az expresszív személyiség saját értékeit hozza felszínre, mintegy pótolva a világ hiányosságait. Ez a személyiségtípus elszigetelten létezik, és szenvedéseire adott reakciója is magányos, elszigetelt, individuális. A megoldást önmagában keresi. Szenvédeseit ugyanakkor a társadalommal való diszharmonikus kapcsolatából eredezteti, és ezt a szorongató irracionális igényt igyekszik az értelem segítségével feloldani. Ez a racionális kísérlet a pszichoanalízis, amely kezdetben ezt az „expresszív” személyiséget vizsgálja, és próbálja gyógyítani.

Jellemző mozzanat, hogy amíg a magabiztos, a világot átlátó polgár a felvilágosodás eszméinek birtokában Prométheuszt (2) tekinti a maga mitologikus szimbólumának, addig a 19. század végének szorongó individuuma az Ödipusz-mítosz (3) hőst tekintti előképének, a titokzatos, büntető végzet ellen hiába lázadó hős figuráját. Ez a mítosz lesz a pszichoanalízis alapvető szimbóluma (az úgynevezett Ödipusz-komplexus a freudizmus alapvető lélektani fogalma, jelentése a tudat alatti nemi vonzalom a másik nembeli szülő iránt és az ebből fakadó gyűlölet az azonos nemű szülővel szemben). A lélekelemzés és a művészet a huszadik század eleje óta állandó, termékeny kölcsönhatásban van, sőt korábbi műalkotások magyarázó elvévé is vált.

*

A pszichoanalízis a századfordulón született meg Bécsben. De vajon miért éppen ekkor és ott? S miért Budapesten talál első követőire?

Az Osztrák–Magyar Monarchiában összetorlódtak a történelmi fejlődés egymás utáni hullámai, és így itt a társadalmi ellentmondások még nagyobb erővel neheztedek rá az egyénre. Itt nem ment végbe a klasszikus polgári fejlődés (ahol végbement, ott is számtalan ellentmondást, feszültséget szült). A hagyományos feudális értékekre rátelepültek vagy inkább azok mellett megjelentek a polgári értékek, s ez a tény szükségképpen hatott mindkét értékrendszerre. A magyar fejlődés még szembeötlőbben ellentmondásos: a nemesség, azaz a dzsentri őrzi a nemesi hagyományokat (hiszen egyebe sincs), az uralkodó erkölcsi normákat ő határozza meg, másfelől a nagyvárosi polgárság az a réteg, mely az új társadalmi forma és erkölcs hordozója. Magyarországon és a Monarchia területén általában a polgárság nagyrészt idegen, német vagy zsidó származású. Az uralkodó erkölcsöt képviselő nemesség kétszeresen is idegennek tekinti ezeket a nagyvárosi polgárokat: idegenek nyelvükben, szokásaikban és az általuk végzett munka szempontjából egyaránt. A kisebbségben lévő „idegenek” minden lehetséges módon igyekeznek asszimilálódni (a polgárság és a dzsentri kapcsolatáról pontos képet fest *Mikszáth* a Noszty fiú esete Tóth Mari-

val című regényében; a műben nincs összebékülés, nincs happy ending), de az asszimiláció egyik oldalról sem tökéletes: a befogadók idegenkednek az újtól, az asszimilálódó idegenek pedig nem tudnak teljesen idomulni. Az „idegenek” körében együtt van hát a szorongó személyiség minden társadalmi előfeltétele: régi közösségeit elvesztette, újak még nem alakultak ki, viszonyai áttekinthetetlenek, ugyanakkor az alkalmazkodás kényszere nem hagy teret a lázadásnak, problémáival magára marad, és egymagában igyekszik ezeket feloldani. (Jó példa erre az asszimilálódó-lázadó polgári típusra Ignotus, a századforduló zseniális kritikusa, aki páciensként került kapcsolatba a pszichoanalízissel.)

A századfordulós Bécs világát ezért is jellemzi, hogy kérdésessé vált az emberek közötti megértés és megérthetőség. Az értelmiséget a nyelv, a kifejezés, a kommunikáció természete és korlátai foglalkoztatták (*Wittgenstein* nyelvfilozófiája, *Arnold Schönberg* komponáláselmélete).

A pszichoanalízis alapműve, Freud korszakalkotó munkája, az Álomfejtés 1896-ban jelent meg. A hatás eleinte a tudomány berkeiben volt erős, Budapesten szinte azonnal felismeri jelentőségét a gyógyításban *Ferenczi Sándor*; Freud egyik első magyar tanítványa, aki 1912 óta publikált a Nyugatban, s az első Freud-tanulmányt a Nyugat 1917-ben közli. A freudizmus hatása világszerte azonban az 1920-as években bontakozott ki. A francia irodalomban is hasonlóképpen tört át: *André Breton*, a szürrealizmus egyik kiemelkedő alakja a há-

ború alatt orvostanhallgatóként a pszichiátriai osztályon találkozik először Freud nevével, s ekkor hall a pszichoanalízis módszeréről. Majd megismerkedik egy másik orvostanhallgatóval, *Aragonnal*.

Miért talál visszhangra a művészetben a pszichoanalízis? Egyfelől nyilván azért, mert a művészet tárgya mindig is az emberi lélek, a cselekvés mozgó rugóinak vizsgálata volt, másfelől pedig azért, mert a szorongó, válságba került személyiség magára ismer a pszichoanalízis által felvázolt képben.

A pszichológiai hitelességre való törekvés az irodalomban jóval korábban megindult

már, gyakorlatilag azzal egy időben, hogy a polgárság színre lépésével az önálló személyiség, a sorsáról határozni képes, tudatos ember alakja a társadalomban felbukkant. Először a fejlődésregény (például *Goethe* Wilhelm Meister című műve), majd az úgynevezett lélektani regény (például *Stendhal*, *Balzac* művei), illetve az analitikus dráma (*Csehov*, *Ibsen*) foglalkozik a pszichológiai okok feltárásával. A század végén jelentkező naturalizmus újabb lépést tesz az ösztönök felszabadítása és a társadalmilag meghatározott egyén viszonyainak feltárása felé. A pszichoanalízis tudományosan is ráirányította a figyelmet az ösztönök, elsősorban is a szexuális ösztön szerepére, illetve a lelki működés olyan területeire, melyeknek korábban alig tulajdonítottak jelentőséget (például az álmok, az elszólások, az asszociációk). Általában felszabadítóan hatott a művészetekre az, hogy a rejtettet, a latenst ki kell mondani. Megszaporodott a vallomásos, lírai, „exhibicionista” szemléletű művek száma. A pszichoanalízis hatására fedezte fel a művészet a gyermekkor szerepét is. A pszichoanalízis mintegy tudományosan igazolta a lázadó, kiútkereső személyiség válságát, másfelől pedig formát is adott a lázadásnak és a megoldásoknak is.

A pszichoanalízis talán a legjelentősebb hatást a szürrealizmusra gyakorolta. Ennek a stílusiránzatnak a két meghatározó személyiségéről, Bretonról és Aragonról már említettük, hogy orvostanhallgatóként korán felismerték az új módszer és szemléletmód jelentőségét. A mélypszichológia segítségével tudatosan fordítottak hátat a képmutatásnak, céljuk volt, hogy a magunkban hordozott igazi kísérteteket, szörnyeket felkutassák. Azt állították,

A századfordulós Bécs világát ezért is jellemzi, hogy kérdésessé vált az emberek közötti megértés és megérthetőség. Az értelmiséget a nyelv, a kifejezés, a kommunikáció természete és korlátai foglalkoztatták (Wittgenstein nyelvfilozófiája, Arnold Schönberg komponáláselmélete).

hogy az avantgárd nem folytatása semmi korábbinak, hanem gyökeresen újnak a kezdete: önmagából (a tudatalattiból) merít. Szerintük a világot az ébrenlét és az álom egysége alkotja. Breton ennek érdekében 1920-tól feljegyezi álmait. A szürrealizmus kiáltványa 1924-ben pontosan kifejti az álom jelentőségét. Eszerint a szürrealisták azért vadásszák az álmot, mert az álom az emberiséggel egyidős, mert az irracionális is álomszerű, mert az álom kreatív tett. Egyszóval azt állítják, hogy az álom többé-kevésbé azonos a költészettel. Ugyancsak ők ismerik fel a művészetnek azt a képességét, hogy az álommunkához (Freud szakkifejezése) hasonlóan él az élmény sűrítésének, az áttolásának (szimbolikus megfogalmazásának), az ábrázolásnak (megjelenítés), illetve a megformálásnak, az értelmezésnek az eszközeivel. 1923–1924-től az álmok után figyelmük középpontjába az automatikus írás került, amely a pszichoanalízis gyógy módját, a szabad asszociációt költői módszerre tette. Ebben az esetben igyekeztek a tudatot minél teljesebben kikapcsolni, mindent leírni, rögzíteni, ami eszükbe jutott. A közvetlenül a pszichoanalízisből eredeztethető módszerek között szerepelt még az elmebetegségek szimulációja (ez fontos eszköz például Dalínál, az Atavisztikus maradványok eső után című képe a téves eszmerendszer művészi megfogalmazása, de Dalí nagy eredetisége többek között a paranoid-kritikus attitűd alkalmazásában rejlett). Szürrealista, tehát az álmok és a tudattalan tartalmát feltáró, a szabad asszociáció módszerét alkalmazó film elsőként 1929-ben született: *Buñuel* Az andalúziai kutya című művéről van szó. Szövegkönyve álomból kiindulva készült, Buñuel és Dalí együttes munkája. A szürrealista filmnek a későbbiekben is Buñuel volt a legnagyobb mestere.

Ferenczi Sándor az első magyar lélekgyógyász, aki Freuddal személyes ismeretségben is volt a század első évtizedétől. 1911. február 12-én a Budapesti Orvosi Társaságban felolvasást is tartott „Szuggesztio” címmel, de elutasító fogadtatásra talált.

Magyarország kezdetben nehéz terepnek bizonyult, de aztán megszűnt Ferenczi magánya. Mecénást is sikerült találnia *Freund Antal* kőbányai gyáros személyében, s hamarosan mások is ráéreznek a módszer felszabadító hatására, így például *Berény Róbert* festő, a Nyolcak egyike, *Csáth Géza* író, *Hollós István* orvos, Freud lelkes híve és mások. A már említett zseniális kritikus, Ignotus 1912 őszén Ady Endrét is rávette, hogy analizáltassa magát Ferenczivel. Csáth Géza, Kosztolányi Dezső unokatestvére, maga is gyakorló ideggyógyász, 1912-ben jelentette meg orvosi művét *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusáról* címmel. A háború után a Nyugat már sok cikket közöl a pszichoanalízisről, többek között 1925-ben Ignotus fordításában Freud *Önéletrajzát*. Ignotus tevékenységét a pszichoanalízis magyarországi megismertetésében Ferenczi már egy 1908-as cikkében nagyra értékelte: „Itt említem fel, hogy egy jeles magyar író (Ignotus), úgy látszik, felfedezte az álomferdítés és álombeli cenzúra tényét, bizonyosság reá a következő verstöredéke: ...mint az ember, gyáva álma is. / Az élet úgy megtöri és veri, / Hogy üdvét megálmodni sem meri.”

A hatás, mint látjuk, már korán kétirányú, bár a pszichoanalízis kezdettől fogva „nyersanyagként” kezeli a műalkotásokat a mítoszoktól kezdve a kortársak alkotásaiig. A magyar irodalomban az első világháború tájkán, majd a háború után egyre erősebben kimutatható a lélekelemzés hatása. A tendencia az, hogy az első, izgatott felfedezést a mélyebb, a vi-

*Bretonról és Aragonról
már említettük,
hogy orvostanhallgatóként korán
felismerték az új módszer
és szemléletmód jelentőségét.
A mélypszichológia segítségével tudatosan
fordítottak hátat
a képmutatásnak, céljuk volt, hogy a
magunkban hordozott igazi kísérteteket,
szörnyeket felkutassák. Azt állították, hogy
az avantgárd nem folytatása semmi
korábbinak, hanem gyökeresen újnak a
kezdete: önmagából (a tudatalattiból)
merít. Szerintük a világot az ébrenlét
és az álom egysége alkotja.*

lágképbe és az alkotásba beépült, szemléletté változott integrálódás követi. A művészi felismerés elsősorban a tudatalattit, az ösztönös megjelenítését ragadja meg. Ez jellemzi *Kaffka Margit* Mária évei című, 1912-ben a Nyugatban megjelent regényét. A főhős, Laszlovszky Mária nem tudván összebékíteni álmait és a valóság kisszerűségét, öngyilkosságba menekül. Ugyancsak a pszichoanalízis korai felszabadító hatását tükrözi *Babits Mihály*: A gólyakalifa című regénye; az elfojtás, álom, kettős tudat foglalkoztatja. Babits később is megőrzi érdeklődését a pszichoanalízis iránt, az önelemző versei mindvégig a lélektani analízis útját követik (például a *Psychoanalysis Christiania*), de a Jónás könyve is ezen a nyomon halad (gondoljunk az alászállás, pokoljárás motívumára). *Kosztolányi* érdeklődése nemcsak unokatestvére miatt fordul a lélekelemzés felé; a Szegény kisgyermek panasza

A művészi felismerés elsősorban a tudatalattit, az ösztönös megjelenítését ragadja meg. Ez jellemzi Kaffka Margit Mária évei című, 1912-ben a Nyugatban megjelent regényét. A főhős, Laszlovszky Mária nem tudván összebékíteni álmait és a valóság kisszerűségét, öngyilkosságba menekül. Ugyancsak a pszichoanalízis korai felszabadító hatását tükrözi Babits Mihály: A gólyakalifa című regénye; az elfojtás, álom, kettős tudat foglalkoztatja. Babits később is megőrzi érdeklődését a pszichoanalízis iránt, az önelemző versei mindvégig a lélektani analízis útját követik (például a Psychoanalysis Christiania), de a Jónás könyve is ezen a nyomon halad (gondoljunk az alászállás, pokoljárás motívumára).

(1910) a gyermekkor meghatározó élményeit veszik sorra, a pszichoanalízis elméletét is jól ismerő művész pedig olyan lélekábrázolásra, az ösztönök dominanciájának olyan ábrázolására képes, mint a Nero, a véres költő (1922), a Pacsirta (1924) és az Édes Anna (1926). A művészetébe tudományosan is beépült lélekelemzés hatását leginkább az Esti Kornél (1933) tanúsítja, mely mintegy az alterego, a hasonmás lélektani vizsgálatával újrateremtteni igyekszik a művészi személyiséget. *Karinthy Frigyes* is első perctől vonzotta az új szemléletmód, egészen nyilvánvalóan tanúsítják ezt A rossz álom, Feltámadás, Az ítélet című írásai, de a Tanár úr kérem (1916) is ide sorolható a gyermekkor élményeinek felidézésével. *Füst Milán* Nevetők (1920) című regénye az ellenőrizhetetlen ösztönök gyilkossá fordulásáról beszélnek.

A két világháború között a pszichoanalízis a magyar irodalomban a legközismertebb, az életművet, sőt a személyes életet is befolyásoló, maradandó hatást *József Attila* gyakorolta. A harmincas évek elejétől járt analízisbe, ellenszolgáltatásként terapeutájának, *Rapaport Samunak* az Ideges gyomor- és bélbajok kezelése és gyógyítá-

sa (1932) című orvosi művét stilizálja. Köztudott, hogy a költő Freud, illetve a lélekgyógyászat más művelőinek munkáit is ismerte, egy idő után, mondhatni, képzett pszichoanalitikus lett. Neki nem kellett elfojtott gyermekkori sérelmeket, kitalált komplexusokat keresnie életében: a pszichoanalízisben kezdettől fogva saját problémáira ismert. Hosszan sorolhatnánk azokat a műveit, amelyekben konkrétan is nyomot hagyott a freudi szemlélet, mindenesetre ezek a művek 1935-től nagy mértékben uralják költészetét. Hogy csak a legismertebb és legtipikusabb verseit soroljam, álljon itt néhány cím: Kései sirató, Ha a hold süt, A bűn, Mint a gyermek. Vitattott, vajon saját elhatározásából, mintegy öngyógyításként vagy pedig analitikusa, Gyömrői Edit tanácsára írta-e meg a Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben című vallomását 1936-ban. E pszichológusnő iránt érzett szerelmében a lélekelemzés módszerével hátborzongató mélységeket tár fel (például Gyermekké tettél, Majd megöregszel, Magány, Ki-be ugrál stb.). 1936-ban megjelent Nagyon fáj című kötetének is van ilyen önelemző, összegző jellege, melynek alaprajzát a „történelmi”, a fejlődésében

vizsgált személyiség rajza adja. De elméleti cikkekben is megpróbálta tisztázni a társadalom és a lélek viszonyát; ilyen az Egyéniség és valóság című, 1932-es cikke, Az ifjúság nemi problémái 1932-ben íródott, a Hegel, Marx, Freud pedig 1934-ből vagy 1935-ből való.

Freudnak az európai művészetre gyakorolt hatása szinte áttekinthetetlen. Hatott *Kaffkára*, hatott a már emlegetett szürrealistákra. *Thomas Mann* a freudizmusban az Én védelmezőjét látta a faszizmus előretörésével szemben. *Stefan Zweig* műveiben a pszichoanalízis módszerével az ösztönök elfojtását is vizsgálja, például A szenvedély könyve című, 1922-es novellagyűjteményében. Erősen hatott az amerikai irodalomra is; *Eugene O'Neill* szinte minden jelentős színpadi műve a freudizmus nyomán jár (a legismertebbek a Különös játék – melyről Karinthy is megemlékezik az Így írtok ti-ben –, Utazás az éjszakában, Amerikai Elektra, Vágy a szilfák alatt stb.).

Összegzésképpen annyit elmondhatunk: nem volt még egy olyan tudományos felfedezés, amely ilyen hosszasan és ilyen mélységesen felforgatta és ilyen erősen megtermékenyítette volna a művészetet. Ebben az értelemben hatása ma is jelen van, elindította a személyiség felszabadításának azt a folyamatát, amely az egyenjogúságért küzdő feminizmust éppen úgy eredményének tudhatja, mint a gyermeknevelésben tapasztalható új szemléletet, az úgynevezett gyermekközpontú pedagógia megjelenését.

Jegyzet

(1) Freud az emberi lélek világát a következő képletre redukálja: egyfelől van a tudattalan szféra, melyet Es-nek (ösvalaminek vagy ösztönénnek) nevez. A második meghatározó elem a tudatos szféra, azaz az én területe. Végül a harmadik réteg a felettes én hatásköre.

(2) Prométheusz a titánok egyike a régi görög mitológiában, aki ellopta a tüzet az égből, és az embereket megtanította annak felhasználására; büntetésül Zeus a Kaukázus sziklához láncolta, ahol egy saskeselyű marcangolta.

(3) Ödipusz az antik görög mitológia egyik tragikus sorsú hőse. Egy jóslat beteljesedvén rajta, tudtán kívül megöli apját, majd feleségül veszi saját anyját. Amikor sorsát megérti, önbüntetésül mindkét szemét kiszúrja.